

SON PEYGAMBER'İN (S.A.V.) SON MESAJI OLARAK VEDÂ HUTBESİ

H. Ahmet ÖZDEMİR*

ÖZET

H. Peygamber'in (sav) hicretten sonra yaptığı ilk ve tek haccı genelde Vedâ Haccı olarak adlandırılır. O, bu haccı esnasında Arafat başta olmak üzere değişik zemin ve zamanlarda hitabelerde bulunmuştur. Bu konuşmalar daha sonra Vedâ Hutbesi başlığı altında toplanmıştır. Allah Rasûlü (as), kendisinin rasuller ve peygamberler zincirinin son halkası olduğunu biliyordu. O, bunun ashabıyla ve ümmetiyle dünyada bir araya geldiği, insanlığa mesajını ulaştırabileceği son haccı olduğunu da sanki biliyor ve insanlarla vedâlaşıyordu. Allah'ın son elçisi sıfatıyla kendinden önce gelip geçen peygamber kardeşlerinin ardından ümmetlerinin içine düştüğü dini, dünyevi yanlış ve sapmaları tespit etmiş olan Hz. Muhammed, ashabının şahsında ümmetine, hattâ bütün insanlığa hitap ederek uyarılarda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1. Vedâ Haccı 2. Vedâ Hutbesi 3. Son peygamberin son mesajı 4. Mü'minlere tavsiyeler 5. İnsanlığa uyarılar.

AS THE LAST CAUTION OF THE LAST MESSENGER MUHAMMAD HIS FAREWELL PREACH

ABSTRACT

The first and single pilgrimage (hajj) of Prophet Muhammad that He performed after the Hegira (emigration) is called as the Farewell hajj. In that hajj, He made some speech in different times and districts such as Arafat. These preach were compiled under the title "His Farewell Preach". He had been aware of the fact that he was the last circle of the prophets' chain. He had known also that it was the last meeting he did with his ummah as well as it was the last opportunity he had in order to convey his messages to the humanity. With the attribute of being the last prophet of Allah after his succession over his "brother" prophets, he fixed up the distortion and mistakes of these earlier ummahs. Therefore he warned up all the humanity and especially his ummah, addressing directly to his companions.

Key Words: 1. the Last Pilgrimage 2. The Last Preach 3. the Last Caution of the Last Messenger 4. Some advices to the believers 5. Warning up all the humanity.

* Yrd.Doç.Dr. KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Öğretim Üyesi.
haozdemir@hotmail.com

Hac ibadeti İslâm'ın beş temel esasından birisi olup¹, Kur'an-ı Kerim'de emredilmiş² ve İslâm'ın mukaddes kitabında hac ahkâmına dair birçok ayrıntı yer almıştır.³ Kur'an'da bu ibadetle adlandırılmış bir sûre de (hac) bulunmaktadır. Peygamberimiz de (s.a.v.) haccın farz olduğunu haber vermiştir.⁴ Yine Peygamberimiz gücü yettiği, imkânı elverdiği halde haccetmeyenleri şiddetle uyarmıştır.⁵

Hac, tercih edilen görüşe göre hicri 9. yılda (m. 631) farz kılınmasına rağmen⁶ Peygamberimiz (s.a.v.) o yıl bazı sebeplerden dolayı

-
- ¹ Abdullah b. Ömer'den rivayet olunmuştur: "Rasûlullah (s.a.v.): 'İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, Kâbe'ye haccetmek, Ramazan orucu tutmak.' buyurdu." Hadis için bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (256/869), *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul 1992, imân 1; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc (261/874), *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-III, İstanbul 1992, imân 19, 20, 21, 22; Ahmed b. Şu'ayb en-Neseî (303/915), *Sünenü'n-Neseî*, I-VIII, İstanbul 1992, imân: 13; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî (276/1892), *Sünen*, I-V, İstanbul 1992, imân: 3. Cibril hadisinden de haccın İslâm'ın beş şartından birisi olduğu Hz. Peygamber'le (s.a.v.) Cebrail (a.s.) arasındaki diyalogdan anlaşılmaktadır. Cibril hadisi için bkz. Müslim, imân 1; Neseî, imân 6; Ebû Dâvûd Süleyman b. İdris (275/888), *Sünen*, I-V, İstanbul 1992, sünnet 17; Tirmizî, imân 4.
- ² Allahu Teala, Kur'an-ı Kerim'de (Al-i İmran, 3/97) haccın farz olduğunu şöylece belirtmiştir: "...Yoluna gücü yeten herkesin, o Ev'e gi(dip hacce)tmesi, insanlar üzerinde Allâh'ın bir hakkıdır. Kim nankörlük ederse şüphesiz Allâh, bütün âlemlerden müstağnidir."
- ³ Meselâ Safa ile Merve tepeleri arasında yapılan sa'y (Bakara, 2/158), ayın değişik evrelerinin hac vaktini belirlemeye yaradığı (Bakara, 2/189), hacda engellenme (ihisar) halinde kurban kesimi, saç tıraşı, hastalıktan dolayı tıraş olmak zorunda kalanların durumları ve yapacakları (Bakara, 2/196), haccın zamanı, hac yasakları, hacda ticaret, Arafat vakfesi, Müzdelife'ye iniş, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı O'nun gösterdiği biçimde anış, akın akın dönüş, Allah'tan mağfiret dileyiş, haccı tamamladıktan sonraki zikir ve yakarışlar, örnek dualar, sayılı günlerde Allah'ı zikretmek, Mina'dan Mekke'ye dönüş (Bakara, 2/197-201), hacc-ı ekber (Berae, 9/3), müşriklerin Mescid-i Haram'a yaklaşılmamaları (Berae, 9/28), Hz. İbrahim'e (a.s.) Kabe'yi inşa ettikten sonra insanları hacca davet etmesi emrinin verilmesi (Hac, 22/27), hac kurbanı (Hac, 22/32)...vb.
- ⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Ey insanlar, size hacc farz kılınmıştır. O halde haccı edâ edin!*" Buhârî, itisam 4; Müslim, hacc 412; fezâil 130; Neseî, hacc 1.
- ⁵ Hz. Ali (r.a.) rivayet eder. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: "Kim kendisini Beytullah'a ulaştıracak kadar azık ve bineğe sahip olduğu halde haccetmemişse onun Yahudi veya Hıristiyan olarak ölmesi arasında fark yoktur. Zira, Cenâb-ı Hakk 'Yoluna gücü yeten herkesin, o Ev'e gi(dip hacce)tmesi, insanlar üzerinde Allâh'ın bir hakkıdır.' buyurmuştur." (Âl-i İmrân 97). Hadis Tirmizî'de [hacc 3] geçmektedir.
- ⁶ Muhtemelen Hz. İbrahim'den beri yerine getirilen bir ibadet olması dolayısıyla haccın müslümanlara ne zaman farz kılındığı hususunda İslâm âlimleri arasında görüş birliğine varılamamıştır. Kaynaklarda hicretin 5., 6., 7., 8., 9. (Cumhur'un görüşü bu doğrultudadır.) ve 10. yıllarının ileri sürüldüğü görülür. Geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Hac", *DİA*, XIV, 386-389, İstanbul 1996, s. 388. Hattâ, Peygamberimizin (s.a.v.) Mekke'de ikamet ettiği yıllarda da 1 veya 2 kez (meselâ bkz.

haccedememiş⁷, müslümanlara hac yaptırmak üzere Hac Emiri olarak Hz. Ebû Bekir'i görevlendirmişti.⁸ Daha sonra Berae (Tevbe) Su-

Tirmizî, *Sünen*, hacc 3; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (255/868), *Sünen*, tahk.: Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, I-II, Beyrut 1996, menâsik (hacc) 3.) yahut birçok kereler (Zürkânî bu konu hakkındaki farklı rivayetleri bir araya toplamıştır. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâki ez-Zürkânî (1122/1710), *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledüniyye*, I-VIII, Beyrut 1414/1993, III, 106) hac yaptığına yer veren rivayetler vardır.

- ⁷ Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'yi hicretin 8. yılında (m. 630) fethetmiştir. Aynı yıl Huneyn ve Evtas gazvelerine komuta etmiş, ardından Taif kuşatmasını gerçekleştirmiştir. Dönüş yolunda uğradığı Ci'rane'de ihrama girip umre yapmak amacıyla yeniden Mekke'ye gelen Allah Rasûlü, umresini yaptıktan sonra 8 yıl önce terk etmek zorunda kaldığı şehri fethetmenin huzuruyla Medine'ye hareket ederek Zilkâde ayının sonunda veya Zilhicce ayının başında şehre ulaşmıştır. Bkz. Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm (213/828), *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, tahk.: Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhâfız eş-Şelebî, I-IV, Beyrut 1997, II, 500. Onun biraz beklemekle haccetme imkân ve fırsatı bulabileceği hac mevsimine çok kısa bir süre kala Medine'ye dönmesi ilginç bir durumdur.

Allah Rasûlü (sav) hicretin 9. yılında da haccetmemiş, mü'minleri Medine'den hacca Hz. Ebû Bekir'in emirliğinde yolcu etmiştir. İslâm âlimleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hicri 9. yılda haccetmeyişinin gerekçeleri ve hikmetleri üzerinde uzunca durmuşlardır. İleri sürülen gerekçe ve hikmetlerden bazıları şöyledir: O yıl yapılan hac sırasında şirk adetleri halen yürürlükte idi. Onların hac menâsikine dair uygulamaları tevhid inancıyla çelişiyordu. Haccın farz olduğunu bildiren ayet, hac mevsiminin sonuna doğru inmişti. Hz. Peygamber'in bir sene sonra haccetmesinin bir sebebi de belki Câhiliye döneminde tatbik edilen Nesi takvimi uygulamasıydı. Veya Cenâb-ı Hak Rasûlü'ne (s.a.v.) müşriklerle Mescid-i Haram'a yaklaşmamalarına dair ahitleşinceye kadar haccı erteletmişti. Tartışmalar için bkz. Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Kurtubî (595/1198), *Mukaddimâtu İbn Rüşd li-Beyâni me'ktadathu el-Müdevvene mine'l-Ahkâm (el-Müdevvenetü'l-kübrâ li-Mâlik b. Enes ile birlikte)*, I-V, Beyrut 1994, I, 319; V, 202-203; Muhammed Vehbe ez-Zuhaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, çev.: Heyet, I-X, İstanbul 1994, III, 403; Ebû'l-Ferac Nürüddin Ali b. Burhâneddin el-Halebî (1044/1635), *es-Sîratü'l-Halebiyye el-müsemmat İnsânü'l-'uyûn fi Sîrati'l-Emîni'l-me'mûn*, I-II, Mısır 1930; II, 378; Ebû'l-Velid Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî (250/865), *Ahbâru Mekke*, I-II, Mısır 1930, I, 120; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm (456/1063), *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, I-II, Beyrut trs., I, 319.

- ⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ebû Bekir'in hac emirliğinde 300 kişilik bir kafiye hacca uğurlamış, ona hac menâsikine dair bilgi vermiş ve müşrik müslüman bir arada haccetmelerini, Arafat'ta vakfeye durmalarını emir buyurmuştur. Bkz. Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî (207/823), *Kitâbü'l-Meğâzi*, tahk.: Marsden Jones, I-III, Beyrut 1984, III, 1077; İbn Hişâm, *a.g.e.*, IV, 543; Muhammed b. Sa'd (230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII, Beyrut trs., II, 168; Ebû Cafer Muhammed İbn Habîb (245/859), *Kitâbu'l-Muhabber*, tahk.: Eliza Lichtenstater, Beyrut trs., 12; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe (276/889), *el-Ma'arif*, çev.: Hasan Ege, İstanbul trs., 114; Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî (346/957), *Mürücu'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher*, tahk.: Sa'îd Muhammed el-Lahhâm, I-IV, Beyrut 1997, II, 292; Mutahhar b. Tahir el-Makdisî (355/966), *Kitâbu'l-bed' ve't-tarih*, neşr Clement Huart, I-VI, Beyrut trs, IV, 240; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm (456/1063), *Cevâmi'u's-Sîrati'n-nebeviyye*, Beyrut 1983, s. 206; Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidi'n-nas (734/1333), *'Uyûnu'l-eser fi fûnüni'l-Meğâzi ve's-siyer*, I-II, Kahire 1937, II, 231; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir (774/1373), *el-Fusûl fi Sîrati'r-Rasûl*, tahk.: Muhammed el-İd el-Hadrâvî, Muhyiddin Mutu, Medine 1992, s. 215.

resi inince⁹ Hz. Ali'yi müşriklerin 4 ay içinde Mekke'yi terk etmelerine dair hükümleri tebliğ etmek üzere kafilenin peşinden göndermişti.¹⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat ancak ertesi yıl (10/632) haccetmiştir.¹¹ Onun bu haccına müslümanlara hac ibadetinin bütün hükümlerini hem teorik olarak bildirdiği ve hem de pratik olarak gösterdiği için¹² Belağ Haccı¹³, bazı sahabiler Vedâ Haccını bu isimle anmaktan hoşlanmadığı için¹⁴ veya Peygamberimizin (s.a.v.) haccın farz kılınışından sonraki ilk haccı olduğu ve bizzat kendisi böyle adlandırdığı için¹⁵ İslâm Haccı¹⁶ denmiştir. Tamam Haccı¹⁷ ve Kemal

⁹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 545; Ezrakî, *a.g.e.*, I, 120; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 114.

¹⁰ Dârimî, *menâsik*, 71; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 114. Hz. Ali burada o yıldan sonra artık hiçbir müşrikin haccetmeyeceğine (Ezrakî, *a.g.e.*, I, 112), hiç kimsenin Kabe'yi çıplak tavaf etmeyeceğine (Vakîdî, *a.g.e.*, III, 1078; İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 545; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 169; Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 292; İbn Seyyidi'n-nas, *a.g.e.*, II, 231; İbn Kesir, *el-Fusûl*, s. 215), hiçbir kafirin cennete girmeyeceğine ve Rasûlullah'la (s.a.v.) ahdi olanların ahitlerinin bitim müddetine kadar geçerli olduğuna dair ahkamı da (İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 543; İbn Kesir, *el-Fusûl*, s. 215) tebliğde bulundu. Ayrıca bkz. Buhârî, *salat*, 10; *hacc*, 67; *cizye*, 16; *Meğâzî*, 66; Müslim, *hacc*, 435; Ebû Dâvûd, *hacc* 67; Neseî, *hacc*, 161.

¹¹ Ahmed b. Yahya Belâzurî (279/892), *Ensâbü'l-eşraf*, tahk.: Süheyl Zekkâr, Riyad Ziriklî, I-XIII, Beyrut 1996, I, 473; Ebû'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir (630/1232), *el-Kâmil fi't-târîh*, I-XIII, Beyrut 1995, II, 303; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir (774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihaye*, I-XV, Beyrut 1998, V, 235.

¹² Bu hususu Cabir b. Abdullah'ın şu ifadeleri açıkça ortaya koymaktadır: "Rasûlullah (s.a.v.) 9 yıl haccetmedi. Sonra 10. yılda insanlara 'Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) haccedeceği' ilan edildi. Bunun üzerine Medine'ye muazzam bir kalabalık toplandı. Hepsî Rasûlullah'ı kendilerine imam (rehber, hac emiri) edinmek ve onun gibi amel etmek peşindeydi. Hep birlikte yola çıktık." O, bu yolculuk sırasında tanık olduğu kalabalığı da "Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) önünde, sağında, solunda ve arkasında binitli ve yaya göz alabildiğine uzanan bir cemaat hareket ediyordu." şeklinde niteler. Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) hac menâsikini müslümanlara talim edişini de şöylece dile getirir: "Rasûlullah (s.a.v.) önümüzdeydi. Kendisine Kur'an (ayetleri) iniyordu. Tefsirini kendisi biliyordu. Nasıl amel ediyorsa öyle amel ettik..." Hz. Cabir bu rivayette "Hacca niyet nedir, umreye nasıl niyet edilir bilmemekteydik." diyerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanlara haccı ve umreyi tafsilatıyla yaptıracağına ayrıca dikkat çeker. Hadis için bkz. Müslim, *hacc*, 147. Daha bkz. Ebû Dâvûd, *menâsik*, 56; Neseî, *hacc*, 46, 51, 149, 163, 168, 170, 172, 202, 211, 215.

¹³ Belâzurî, *a.g.e.*, I, 473; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, II, 303; İbn Kesir, *el-Bidâye*, V, 235. İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 606; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922), *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, tahk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut trs., III, 170; İbn Kesir, *el-Fusûl*, IV, 211, Zürcânî, *a.g.e.*, III, 104.

¹⁴ Meselâ İbn Abbas. Bkz. Zürcânî, *a.g.e.*, III, 105.

¹⁵ İbn Abbas "Hz. Peygamber (s.a.v.) Vedâ Haccını Haccetü'l-İslâm ismiyle anardı." demektedir. Bkz. Ebû'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Ebû Bekir el-Heysemî (807/1405), *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, I-X, Beyrut 1988, III, 237, Zürcânî, *a.g.e.*, III, 104.

¹⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 172; Belâzurî, *a.g.e.*, I, 473; Ahmed b. Ebû Ya'kub (292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut trs., II, 109; İbn Kesir, *el-Bidâye*, V, 235; Takıyyüddîn Ahmed b. Ali (845/1442), *İmtâ'u'l-esmâ bimâ li'r-Rasûli mine'l-enbâ' ve'l-ahvâli ve'l-hafedetü ve'l-metâ'*, tahk.: Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire 1941, I, 510.

¹⁷ Makrızî, I, 510. Kaynaklarımız Mâide, 5/3 ayeti olan "...Bugün artık inkâr edenler, sizin dininiz(i yok etmek)den umudu kesmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden

Haccı¹⁸ olarak da adlandırılan bu hac, onun Mekke'den Medine'ye hicretinden sonraki son¹⁹ haccı olduğu için²⁰ veya Peygamberimiz bu haccında müslümanlarla vedâlaştığı için²¹ daha ilk dönemden itibaren Vedâ Haccı şeklinde nitelendirilmiş²² ve bu adla şöhret bulmuştur. Söz konusu hac esnasında teşrik günlerinin ortasında nazil olan Nasr suresi²³ ve dinin tamamlanıp ikmal edildiğini belirten ayet-i kerime²⁴ bazı sahabilerce Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görevini tamamladığının, dünyadaki işini bitirdiğinin ve Rabbine kavuşma anının yaklaştığının habercisi olarak algılanmıştır. Hakikaten Allah Rasûlü (s.a.v.) bu hacdan yaklaşık 3 ay sonra vefat etmiştir.²⁵

Hicretin 10. yılının Zilkade ayında (Ocak 632) Hz. Peygamber (s.a.v.), hac için hazırlanmaya başladı.²⁶ Bu arada Medine'deki müslümanlara kendisiyle beraber haccetmek üzere hazırlanmalarını emir buyurduğu gibi²⁷, Medine dışındakilere de hazırlıklarını yaparak Medine'de toplanmalarını ilan ettirdi. Bunun üzerine Medine'de muazzam bir kalabalık toplandı. Herkes Peygamber'e (s.a.v.) uymak ni-

korkun! Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size ni'metimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a râzı oldum..." mealindeki ayet Vedâ Haccı sırasında indiği için (bkz. Zürkânî, a.g.e., III, 104-105.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu haccının böyle isimlendirildiğini kaydederler.

¹⁸ Muhammed Zakeriyya el-Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ*, Beyrut 1997, s. 9.

¹⁹ Bu hac, aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicretinden sonraki ilk ve tek haccıdır.

²⁰ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 606.

²¹ Peygamberimiz (s.a.v.) Zilhicce'nin 12. günü, teşrik günlerinin ortasına rastlayan Pazartesi günü, devesi Kasvâ'ya binerek cemrelerin arasında gidip durdu ve Mina'da ikinci hutbesini irad buyurdu. (Ebû Dâvûd, menâsik, 70). Allah Rasûlü (s.a.v.) bu hutbesinde halk ile Vedâlaşmıştı. Bu yüzden insanlar "Bu Vedâ haccıdır." demişlerdi. (Buhârî, hacc, 132; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 184).

²² Hattâ İbn Ömer'den (r.a.) gelen şu rivayete göre daha Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) sağlığında sahabe-yi kiram söz konusu haccı bu isimle adlandırmaktaydı: "Rasûlullah (a.s.) aramızda olduğu halde biz Vedâ haccından bahsederdik ve Vedâ haccının ne olduğunu bilmezdik." Buhârî, hacc 132, edeb 43, 95, hudud 9, diyât 2, fiten 8; Müslim, imân 119. Zürkânî'nin belirttiğine göre (*a.g.e.*, III, 104), Vedâ Haccı ismini bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) telaffuz etmiş, sahabe-i kiram da bu ismi daha onun sağlığında kullanmaya başlamışlardır. Fakat bunu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Vedâ gibi algılamamış, ifadenin içeriğini tam kavrayamamışlardır. Kısa süre sonra vefatı üzerine onun Vedâ Haccı derken neyi kastettiğini anlamışlardır.

²³ Zürkânî, *a.g.e.*, III, 104.

²⁴ Mâide, 5/3. "...Bugün artık inkâr edenler, sizin dininizi (i yok etmek)den umudu kesmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun! Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size ni'metimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a râzı oldum..." Ayetin, Peygamberimize (s.a.v.) Arafat'ta Cuma günü akşam üzeri nazil olduğuna dair bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 188.

²⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 655; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 172; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm (456/1063), *Haccetü'l-Vedâ*, neşr.: Memduh Hakkı, Beyrut 1966, s. 46; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir (774/1373), *Haccetü'l-Vedâ*, tahk.: Mustafa Abdülvâhid, Beyrut 1986, s. 10.

²⁶ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 601; Vâkıdî, *a.g.e.*, III, 1088; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 172.

²⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 601; İbn Kesir, *el-Fusûl*, IV, 215.

yetinde olup onun gibi haccetmek istiyordu.²⁸ Binitli ve yaya olarak gelmeğe gücü yeten hiç kimse gelmezlik etmedi. Kaynaklarımız Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikte haccedenlerin sayısını 124 bin civarında, hattâ bazen bundan da fazla gösterir.²⁹

Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) Medine-Mekke-Medine hac güzergâhı, konakladığı mekânlar, gidiş-dönüş yolundaki söz ve uygulamaları, hac ibadetini yapış ve yaptırış şekli... sahabe-i kiram tarafından birbirini destekleyen ve tamamlayıp bütünleyen rivayetler halinde çoğu zaman en ince ayrıntısına varıncaya kadar zapt edilip aktarılmış ve kaynaklarımızca kaydedilmiştir.³⁰ Dolayısıyla bizler bugün itibariyle Peygamberimizin (s.a.v.) nasıl haccettiğini, haccı esnasında yaşananları ve yazımıza konu edinmeye çalışacağımız hutbelerini bu rivayetler, zabıtlar ve kayıtlar ışığında tespit etme imkânına sahibiz.

Burada şunu söyleyebiliriz: Terviye gününden önceki hutbesi bir yana³¹ diğer mekânlarda irad ettiği hutbelerinde Allah Rasûlü (s.a.v.) genelde arefe günü Arafat meydanında yaptığı hutbeyi destekleyici mahiyette ifadelere yer vermiştir.³² Dolayısıyla onun hac boyunca farklı günlerde ve mekânlarda yaptığı hitabelerinde içerik bakımından bir bütünlükten söz edilebilir.

Arefe günü Arafat'ta yaptığı hutbeyi mihver alan ve neredeyse hac esnasındaki hitaplarının tamamını toplayan hutbeler bütününe, her ne kadar Vedâ Haccı tabiri kadar ilk dönemlere, hattâ bizzat Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) ve sahabenin yaşadığı devre varan bir adlandırılmaya sahip olmasa da "Vedâ Hutbesi" denildiğini görüyoruz.³³ Son dönemde genelde İslâm ülkelerinin tamamında ve bu arada ülkemiz-

²⁸ Vâkîdî, *a.g.e.*, III, 1088, İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 172-173; Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsned*, I-VI, İstanbul 1992; III, 320.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Muhammed Kastalânî (923/1517), *el-Mevâhibü'l-ledüniyye bi'l-minâhi'l-Muhammediyye*, tahk.: Salih Ahmed eş-Şâmî, I-IV, Beyrut 1991; I, 231; Hüseyin b. Muhammed ed-Diyarbakrî (983/1575), *Târîhu'l-Hamîs*, I-II, Mısır 1866, II, 149; Halebi, *İnsanü'l-uyun*, III, 309; Zürcânî, *a.g.e.*, III, 106.

³⁰ Kaynaklarımızın kaydettiği rivayetleri bir arada görmek için bkz. Zürcânî, *a.g.e.*, III, 104-107; Mustafa Asım Köksal, *İslâm Tarihi, Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, I-XVIII, İstanbul trs., XVII, 218-323. Ayrıca bkz. Murat Gökalp, *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Vedâ Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

³¹ Zira Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) bu hutbesinde sadece haccın menâsikine dair bilgi verdiği kaynaklarımızda açıkça ifade edilmektedir. Bkz. Vakîdî, *a.g.e.*, III, 1100, 1101; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 173.

³² Arefe günü Arafat meydanında yaptığı hutbe dışında diğer günlerde irad ettiği hutbelerle ilgili rivayetler için bkz. Buhârî, fiten 87; hacc 132; tevhid 24; edahi 5, edeb 42; meğâzî 78; Tirmizî, kasâma 9; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce (275/888), *Sünen*, I-II, İstanbul 1992, menâsik, 76; Dârimî, büyü 3; İbn Hanbel, VII, 376.

³³ Bugün Vedâ Hutbesi adıyla anılan hutbeler mecmuasının böyle adlandırılmasına ve bu isimle şöhret bulmasına dair hicretin ilk asrından günümüze kadarki süreci ele alan bir değerlendirme için bkz. Gökalp, ss. 122-142.

de Vedâ hutbesinde söz konusu edilen hususların daha çok insan hakları ile ilişkilendirilerek ele alındığına şahit oluyoruz.³⁴ Vedâ Hutbesi metninde insan hakları ile ilgili hususların yer aldığı bir gerçektir. Hattâ Kur'an ve sünnette yer alan insan haklarına yönelik talimat ve uygulamaların, müslümanlar tarafından tarihi dönemler boyunca yeni söylem ve pratiklerle hayata aksettirildiğini söylemek de yanlış değildir. Fakat kanaatimizce Vedâ Hutbesi metni, insan hakları ile ilgili temel ilke ve prensipleri ihtiva ettiği kadar bir başka hususu, belki daha belirgin bir biçimde içermektedir. Yukarıda kısmen temas ettiğimiz sebep ve gerekçeler çerçevesinde Allah Rasulü (s.a.v.) bu haccının, ashabıyla ve ümmetiyle dünyada bir araya geldiği son haccı olduğunu sanki biliyordu ve artık onlarla vedâlaşıyordu.³⁵ Ve yine Allah Rasulü (as), kendisinin resuller ve peygamberler zincirinin son halkası olduğunu da biliyordu.³⁶ Dolayısıyla o Allah'ın son elçisi sıfatıyla kendinden önce gelip geçen³⁷ peygamber kardeşlerinin³⁸ ardından ümmetlerinin içine düştüğü tatsız, gayr-ı meşru durumları, dini yanlış ve sapmaları tespit etmişti. Nitekim hayatı boyunca yeri geldikçe bu tip tutum ve davranışlara, yanlışlıklara, sapma noktalarına değinmiş, ashabını ve ümmetini benzer yanlışlara düşmekten sakınmaları konusunda uyardıktan geri durmamıştı.³⁹ İşte şimdi ashabıyla ve ümmetiyle vedâlaşıyordu. Dönemin şartları göz önüne alınıp değerlendirildiğinde belki de bir mekana bir anda toplanabilecek en büyük topluluklardan birine hitap etme fırsatına kavuşmuştu. Artık onlarla bir daha buluşamayabilirdi. Nitekim bunu şöylece dile getiriyordu: *"Ey inananlar, sözümü iyi dinleyin. Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim."* Son peygamber, ilk ve son kez bu kadar geniş bir

³⁴ Gökalp, 141.

³⁵ Bkz. 22 no.lu dipnotumuz.

³⁶ Ebû Hüreyre (r.a.) anlatır: "Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurdular: Benimle benden önceki diğer peygamberlerin misali, şu adamın misali gibidir: Adam mükemmel ve güzel bir ev yapmıştır, sadece köşelerinin birinde bir kerpiç yeri boş kalmıştır. Halk evi hayran hayran dolaşmaya başlar ve (o eksikliği görüp): "Bu eksik kerpiç konulmayacak mı?" der. İşte ben bu kerpiciyim, ben peygamberlerin sonuncusuyum." Buhârî, menâkıb 18; Müslim, fedail 20, 21, 22, 23.

³⁷ Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) önce de peygamberler gönderildiğine sık sık dikkat çeker. Meselâ bkz. Al-i İmran, 3/144, 183, 184; Nisa, 4/164, 165; Mâide, 5/70; En'am, 6/34, 42, 48; Yunus, 10/47, 74; Ra'd, 13/38; İbrahim, 14/9; Hicr, 15/10; İsrâ, 17/77; hac, 22/75; Mü'minun, 23/44.

³⁸ Peygamberimiz (s.a.v.), diğer peygamberlerden söz ederken daima onlarla kardeş olduğuna işaret eden ifadelerle yer vermiştir. Meselâ Hz. Süleyman için (Buhârî, salat 75, amel fi's-salat 10, bed'ül-halk 11, enbiya 40, tefsir, sâd; Müslim, mesâcid 39), Hz. Yakub için (Tirmizî, daavât 125)... vb.

³⁹ Meselâ, geçmiş ümmetlerin peygamberlerinin kabirlerini mescide çevirmesini eleştirilmesi ve bunun üzerine sahabe-i kiramın Peygamberimizin (sav) mezarını bu uyarıyı dikkate alarak düzenlemeleri. Bkz. Buhârî, salât 54; Müslim, mesâcid 20; Ebû Dâvûd, cenâiz 76; Nesei, cenâiz 106.

kitleye hitap ediyordu ve bu onun son mesajı idi veya son mesajı olabilirdi.

Hitap edilen kitle peygamberleriyle birlikte hacetmek üzere toplanmış inançlı kimselerden oluşuyordu. Peygamberimiz (s.a.v.) zaman zaman bizzat onlara seslenen, onları muhatap alan ifadeler kullanırken, bazen de sanki kıyamete kadar gelecek olan ümmetine hitap eden cümlelere yer verilmekteydi. Hattâ iyi takip edildiğinde onun bazen sözlerini topyekûn insanlığa yönelttiği gözlemlenir.

H. Peygamber (s.a.v.) Vedâ Hutbesi'ni irad ederken inanç, ibadet ve muamelat konularına, sosyal hayata ilişkin hususlara, iktisadi düzenle ilgili bir meseleye, takvim ve tarih mevzularına yer vermiştir. Bu başlıkları biraz daha açarak ele alacak olursak Vedâ Hutbesi metninden şu maddeleri çıkarabiliriz:

1. Allah'a hamd ve sena (hamdele)⁴⁰, nefislerin şerrinden ve kötü amellerden Allah'a sığınma (isti'âze), hidayet ve dalalet, kelimeteyn-i şehâdeteyn⁴¹,
2. Takvayı tavsiye, Allah'a itaate teşvik, söze hayırla başlamak istemek (istiftâh bi'l-hayr)⁴²,
3. Sözü'nü dinlemeleri, o seneden sonra belki de bir daha buluşamayacakları⁴³,
4. Orada bulunanların sözlerini orada bulunmayanlara aktarması ve gerekçesi, müslümanların kalplerine kin ve kıskançlığı sokmayacak üç şey: Allah'a ihlasla ibadet, yöneticilere nasihatte bulunmak, inanç ve ibadette İslâm cemaatine tabi olmak⁴⁴,
5. Müslümanların kanlarının (canlarının) ve mallarının birbirine haram oluşu⁴⁵,
6. Tebliğ ettiğine şahit tutma ve insanların Rablerine kavuştuklarında sorguya çekilecekleri⁴⁶,
7. Emanetlerin sahiplerine iadesi⁴⁷,

⁴⁰ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 603; Taberî, *a.g.e.*, III, 150; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, II, 302.

⁴¹ Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Abdirabbih (328/940), *el-İkdü'l-ferid*, I-VII, Beyrut 1996, IV, 53.

⁴² Ebû Osman Amr b. Bahr Câhız (255/868), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (tahk.: Hasan es-Sendübî), Beyrut 1993, II, 404-405; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 53-54.

⁴³ Vâkıdî, *a.g.e.*, III, 1103; İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 603; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 54.

⁴⁴ Vakidi, *a.g.e.*, III, 1103. Ayrıca bkz. Tirmizî, *ilim*, 7; Ebû Dâvûd, *ilim*, 10; İbn Mâce, *menâsik*, 76; Dârimî, *mukaddime*, 24.

⁴⁵ Vâkıdî, *a.g.e.*, III, 1103; İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 603.

⁴⁶ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 603; Câhız, *a.g.e.*, II, 405; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 54.

⁴⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 603; Ya'bûbî, *a.g.e.*, II, 110.

8. Kabe muhafızlığı (sidâne) ve hacılara su sağlamak işi (sikâye) dışındaki câhiliye adetlerini ayaklarının altına aldığı ve hükümsüz olduğu⁴⁸,

9. Faizin kaldırılması, sadece ana paranın (sermayenin) alınacağı, borçludan fazla veya eksik para alınmaması, Allah'ın faizi haram kıldığı ve ilk kaldırılan faizin de amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in faizi olduğu⁴⁹,

10. Kan davalarına son verildiği ve kaldırılan ilk kan davasının İbn Rebi'a b. Haris b. Abdülmuttalib'in kan davası olduğu. Kan davasının İbn Rebi'a'nın Leys oğullarına süt anneye verildiği sırada Hüzeyl kabilesi tarafından katledilmesiyle başladığı, bunun câhiliye dönemindeki ilk kan davası olduğu⁵⁰,

11. Taammüden (kasten) adam öldürmenin cezasının kısas (idam) olduğu, sopa ve taşla işlenen cinayetin de taammüden öldürmeye benzediği, cezasının yüz deve olduğu, daha fazla diyet istemenin câhiliye insanı davranışı sayılacağı⁵¹,

12. Tebliğe şahit tutma⁵²,

13. Şeytanın o topraklarda kendisine tapılmasından tamamen ümidini kestiği, yine de ufak tefek işlerde kendisine uyulmaktan hoşlanacağı, din hususunda ondan sakınılması⁵³,

14. Takvimdeki nesi uygulamasının kaldırıldığı, nesinin haram ayların yerlerini değiştirdiği ikazı⁵⁴,

15. Zamanın Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki haline, eskiye döndüğü, Allah'ın ayların sayısını 12 olarak takdir ettiği, bunlardan dördünün haram ay olduğu, üçünün peş peşe, birisinin ise tek geldiği, art arda gelenlerin Zilkade, Zilhicce ve Muharrem, tek gelenin ise Mudarlıların Cemaziyelâhir'i ile Şaban arasındaki Recep ayı olduğu⁵⁵,

16. Tebliğe şahit tutma⁵⁶,

⁴⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 603; Vâkidi, *a.g.e.*, III, 1103; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 54; Câhız, *a.g.e.*, II, 405.

⁴⁹ İbn Hişâm II, 603-604, Ya'bûbi, *a.g.e.*, II, 110; Taberî, *a.g.e.*, III, 150; Ebû Dâvûd, menâsik 56; İbn Mâce, menâsik 84.

⁵⁰ İbn Hişâm II, 60, Ya'bûbi, *a.g.e.*, II, 110; Taberî, *a.g.e.*, III, 150; Müslim, hacc, 132; Ebû Dâvûd, menâsik 56; İbn Mâce, menâsik 84, Dârimî, menâsik 34; Câhız, *a.g.e.*, II, 405; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 54; İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, s. 50.

⁵¹ Câhız, *a.g.e.*, II, 405; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 54.

⁵² Câhız, *a.g.e.*, II, 405.

⁵³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 604; Câhız, *a.g.e.*, II, 405; Ya'bûbi, *a.g.e.*, II, 111; Taberî, *a.g.e.*, III, 150; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 54.

⁵⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 604; Câhız, *a.g.e.*, II, 405; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 54.

⁵⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 187; Câhız, *a.g.e.*, II, 406; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 54; Mes'ûdi, *a.g.e.*, II, 292.

⁵⁶ Câhız, *a.g.e.*, II, 406; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 54.

17. Erkeklerle kadınların birbiri üzerinde hakkı olduğu, erkeklerin kadınlar üzerindeki haklarının hoşlanmadıkları kimseleri izin vermedikçe evlerine sokmamaları ve çirkin davranışta bulunmamaları, aksine davrandıklarında Allah'ın erkeklere kadınları yataklarında yalnız bırakma ve daha olmazsa hafifçe dövüp sakındırmaya izin verdiği, bunlardan vazgeçip itaat etmeleri durumunda herkesçe makul bilinen ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamanın erkeklerin görevi olduğu, kadınlar hakkında hayırlı olmayı tavsiye, zira kadınların erkeklerin himayesine muhtaç oldukları, kendileri için hiçbir şeye malik olmadıkları, erkeklerin onları Allah'ın emaneti olarak aldıkları, Allah'ın adını anarak namuslarını helal edindikleri, kadınlar konusunda Allah'tan sakınmaları⁵⁷,

18. Tebliğe şahit tutma⁵⁸,

19. Kendisinden sonra küfre dönüp birbirlerinin boynunu vurmamaları⁵⁹,

20. Sımsıkı sarıldıklarında asla sapıtılmayacak apaçık öyle bir şey bırakmıştır ki bunlar Allah'ın kitabı, Peygamberin sünnetidir⁶⁰,

21. Tebliğe şahit tutma⁶¹,

22. Dikkat çekme⁶²,

23. Müslümanın müslümanın kardeşi olduğu, onu aldatmaya-çağı, hıyanet etmeyeceği, gybet de etmeyeceği, müslümanın kanının (canının) müslümana haram olduğu, kimseye müslüman kardeşinin malının gönül rızasıyla olmadıkça helal olmayacağı, kendilerine zulmetmemeleri⁶³,

24. İnsanların Rablerinin de, babalarının da bir olduğu, İslâm dininde eşit oldukları, hepsinin Âdem soyundan, Âdem'inse topraktan olduğu, Allah katında en şerefli olan insanın O'ndan en çok sakınan olduğu, Arabın Arap olmayana üstünlüğünün ancak takva ile olabileceği⁶⁴,

25. Tebliğe şahit tutma⁶⁵,

⁵⁷ Vâkıdî, *a.g.e.*, III, 103; İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 604; Câhız, *a.g.e.*, II, 406; Ya'bûbî, *a.g.e.*, II, 111; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 54.

⁵⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 604; Câhız, *a.g.e.*, II, 406; Ya'bûbî, *a.g.e.*, II, 111; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 55.

⁵⁹ Câhız, *a.g.e.*, II, 406; Ya'bûbî, *a.g.e.*, II, 111; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 55.

⁶⁰ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 604; Câhız, *a.g.e.*, II, 406; Ya'bûbî, *a.g.e.*, II, 111; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 55.

⁶¹ Câhız, *a.g.e.*, II, 406; Ya'bûbî, *a.g.e.*, II, 112; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 55.

⁶² İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 604; Câhız, *a.g.e.*, II, 406; Ya'bûbî, *a.g.e.*, II, 111; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 55.

⁶³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 604; Câhız, *a.g.e.*, II, 406; Taberî, *a.g.e.*, III, 151; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 55.

⁶⁴ Câhız, *a.g.e.*, II, 407; Ya'bûbî, *a.g.e.*, II, 110; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 55.

⁶⁵ Câhız, *a.g.e.*, II, 407; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 55.

26. Dinleyenlerin mesul olduğu, orada bulunanların bulunmayanlara sözlerini tebliğ edip ulaştırması⁶⁶,

27. Allah'a karşı en azılı düşmanın kendisini öldürmek isteyen (meşru müdafaa, nefsinin savunma) dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkan olduğu⁶⁷,

28. Allah'tan sakınma, insanların mallarını eksik vermeme ve yeryüzünde fesat çıkarmama⁶⁸,

29. Kölelere iyi davranılması, onlara yediklerinden yedirilmesi, giydiklerinden giydirilmesi, bir suç işlediklerinde cezalarının hürlerden aynı suçu işleyenlere kıyaslanması⁶⁹,

30. Tebliğe şahit tutma⁷⁰,

31. Kendisine insanlarla, Allah'tan başka ilah olmadığını ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğunu kabul edinceye kadar savaşmanın emredildiği, bunu söyledikleri (kabul ettikleri) zaman hak etmeleri dışında kanlarını (canlarını) ve mallarını kendisinden korumuş olacakları, hesaplarının ise Allah'a kaldığı⁷¹,

32. Tebliğe şahit tutma⁷²,

33. Allah'tan sakınmayı tavsiye ve azası kesik bir Habeşli de baş ve amir tayin edilse Allah'ın kitabı ile amel ettiği sürece dinlenilip itaat edilmesi⁷³,

34. Havuz'un başında onları dört gözle bekleyeceği, başka milletlere karşı çokluklarıyla övüneceği, çok günah işleyip yüzünü kara çıkarmamaları⁷⁴,

35. Allah'ın insanların mirastaki payını belirlediği, varis için vasiyete gerek olmadığı, vasiyetin üçte birden fazlasında olamayacağı⁷⁵,

36. Çocuğun kimin döşğinde doğmuşsa ona ait olacağı, babasından başkasına mensubiyet ileri sürenin veya efendisinden başkasını efendi edinenin Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğraması bedduası, böylesinin tevbesinin, şahitlik yapabilme vasfının ve şahitliğinin kabul edilmeyeceği⁷⁶,

⁶⁶ Câhız, *a.g.e.*, II, 407; Ya'bûbi, *a.g.e.*, II, 110; İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 55.

⁶⁷ Ya'bûbi, *a.g.e.*, II, 112.

⁶⁸ İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, IV, 54.

⁶⁹ Ya'bûbi, *a.g.e.*, II, 111.

⁷⁰ Ya'bûbi, *a.g.e.*, II, 111.

⁷¹ Ya'bûbi, *a.g.e.*, II, 111.

⁷² Ya'bûbi, *a.g.e.*, II, 111.

⁷³ İbn Hanbel, V, 381.

⁷⁴ İbn Mâce, menâsik, 76.

⁷⁵ İbn Mâce, vesaya, 6.

⁷⁶ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 605.

37. Selam⁷⁷.

Hz. Peygamber, o gün orada bulunan insanlara sesleniyordu. Fakat o, orada olanlara hitap ettiği kadar olmayanlara da hitap ediyordu. İnananlara sesini duyurduğu kadar henüz inanmamış olanlara da duyurmak istiyordu. Çağdaşlarını muhatap aldığı kadar gelecek nesilleri de muhatap alıyordu. Kısacası Allah Rasulü (s.a.v.) peygamberlik duyarlılığıyla beşeriyete uyarılarda bulunuyor, insanlığın sapma noktalarını vurguluyordu. Nitekim dikkatle bakıldığında Vedâ Hutbesi'nin her dem taze olduğu görülecektir. O gün orada onu dinleyenler mesajını ne kadar anlamış, istifade etmiş ve yönlendirici nitelikte bulmuşlarsa, 14 asır sonra gelen bizler de bugün o kadar anlıyor, yararlanıyor ve yön verici nitelikte buluyoruz. Ve hiç şüphesiz bizden sonra gelenler de Vedâ Hutbesi'ni bu anlamda değerlendirmeyi sürdüreceklendir.

Biz burada aslında bir hutbeler mecmuası olduğunu ve daha sonra Vedâ Hutbesi olarak bir araya toplandığını belirttiğimiz bu hutbeleri bir başka açıdan değerlendirmek istiyoruz. Vedâ hutbesi metninde geçenler incelendiğinde usul, üslup, inanç ve ibadet umdeleri, dua gibi başlıklar altında toplanabilecekler yanında hayatın belli alanlarına dağılmış konulara da yer verildiği söylenebilir. Benzer hususları belli oranda birleştirme cihetine giderek şöyle bir tasnif yapılabilir kanaatindeyiz:

1. *Usul ve üslup*: Hamdele, salvele, isti'âze ve kelime-i şehadetle başlama, takvayı tavsiye, Allah'a itaate teşvik, söze hayırla başlamak istemek, o seneden sonra belki buluşamayacaklarını ihtar, sözlerinin gelecek nesillere aktarılmasını talep, konuşma arasında dinleyenlerin dikkatini toparlamasına yardımcı soru cevaplara yer verme, konuşmasını selamla bitirme.

2. *İnanç, ibadet ve muamelat*: İmanın temel şartı olan kelime-i şehadet, hidayet ve dalaletin kaynağına işaret, Allah'a ihlasla ibadet etmenin önemi, inanç ve ibadette İslâm cemaatine tabi olmak, emanetlerin iadesinde hassasiyet, Kabe hizmetlerini düzenleme, can ve mala kastetmenin haram olduğu, insanların Rablerine kavuştuklarında sorguya çekilecekleri, faizin haram olduğu, kan davası gütmenin haram olduğu, hangi cinayetlerin nasıl cezalandırılacağı, şeytanın o topraklarda kendisine tapılmasından tamamen ümidini kestiği, yine de ufak tefek işlerde kendisine uyulmaktan hoşlanacağı, din hususunda ondan sakınılması, kadınlarla erkeklerin birbirine karşı hak ve görevleri, tekrar küfre düşmekten sakındırma, Allah'ın kitabına ve peygamberin sünnetine uymanın asıl olduğu, müslümanların birbirine karşı hak ve vazifeleri, insanlığın yaratılışı

⁷⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 605; Câhız, *a.g.e.*, II, 407; İbn Mâce, *vesaya*, 6; İbn Abdırabbih, *a.g.e.*, IV, 55.

konusu, ırkçılığı red, üstünlüğü takva gibi fırsat eşitliğine dayalı bir kurala bağlama, köle hakları, savaş ve miras hukukunun temel hükmü, nesep belirlemede titizlik ve ölçü...

3. *Sosyal hayat*: Yönetici tebaa ilişkilerinde nasihatın yeri ve önemi, inanç ve ibadette İslâm cemaatine uymak, sosyal hayatı saracak hususların (adam öldürme, kan davası, faiz... vb.) yasaklanması, kadın erkek ilişkilerinde ölçü, sosyal düzeni bozmamaya dikkat, müslümanların kardeşliği, insanların eşitliği ve üstünlüğün ancak takva ile olacağı...

4. *İktisadi düzenlemeler*: Faizin yasaklanması...

5. *Takvim ve tarih*: Takvimde Nesi uygulamasının kaldırıldığı, bu usulün haram ayların yerlerini değiştirdiği, o yıl itibariyle zamanın Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki haline, eskiye döndüğü⁷⁸, Allah'ın ayların sayısını 12 olarak takdir ettiği, bunlardan dördünün haram ay olduğu, üçünün peş peşe, birisinin ise tek geldiği, art arda gelenlerin Zilkade, Zilhicce ve Muharrem, tek gelenin ise Mudarlıların Cemaziyelâhir'i ile Şaban arasındaki Recep ayı olduğu...

Görüldüğü gibi Peygamber (s.a.v.) hutbesine, bütün hitabelerindeki sünnetini uygulayarak Allah'a hamd ve sena ile başlamış, her türlü övgünün O'na layık olduğunu belirtmiş, O'ndan yardım ve bağışlanma dilemiş, nefislerin ve kötü amellerin şerrinden O'na sığınmış, Allah'a bağlanma noktasında hidayet ve dalalet meselesine değinmiş, İslâm'ın ve imanın temel ilkesi olan kelimeteyn-i şehadeytni terennüm etmiş, bütün bunlardan sonra da takvayı ve Allah'a itaati tavsiye buyurmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hutbelerinin karakteristik özelliklerini titizlikle incelediğini söyleyen İbn Kuteybe'nin tespit ettiği başlangıç cümlelerinin⁷⁹ neredeyse aynıısının Vedâ Hutbesinde de kullanıldığını görüyoruz.

Vedâ hutbesinin girizgâh kısmına bakıldığında, Allah'a iman ve teslimiyetle o iman ve teslimiyetin mümin tarafından içselleştirilip özümsemesinin, her türlü hareket ve davranışına yansıtılmasının vurgulandığı ortaya çıkmaktadır. Zaten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) siyeri incelendiğinde onun Allah'a iman ve teslimiyeti sağlama konu-

⁷⁸ Nesi tatbikat ve uygulaması ile ilgili bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev.: Salih Tuğ), I-II, Ankara 2003, II, 784-791.

Acaba Peygamberimiz (s.a.v.) o yıl itibariyle zamanın Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki haline, eskiye döndüğünü söylerken neyi kastetmişti? Yani nesi uygulaması sonucu ayların kaydırılmasının o gün tam Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü tarih, takvim ve saatle mutabık hale geldiğini mi, yoksa o gün itibariyle kendisinin nesi uygulamasına son verdiğini; tarih, takvim ve saati o andan itibaren adeta sıfırlayarak yeniden başlattığını mı?

⁷⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe (276/889), *'Uyûnü'l-ahbâr*, (tahk.: Yûsuf Ali Tavil), I-IV, Beyrut, trs., II, 251.

sundaki gayret ve çabasının mübarek hayatının peygamberlik devresinin her noktasına damgasını vurduğu görülecektir.

Peygamberimiz (s.a.v.) giriş kısmından sonra daha sözlerine başlamadan muhataplarının dikkatini çekecek cümleler kurmuştur. Hutbesi boyunca benzer cümleleri tekrar tekrar kullanması da ayrıca dikkat çekicidir. O, bu cümlelerinde hitap ettiği insanların sözünü iyi dinlemelerini istiyor, ardından dinleyicilerine belki de bir daha buluşamayacaklarını hatırlatarak zihinleri tahrik edip hazırlıyor. Ve tezimizi destekler mahiyette cümlelere yer veriyor. Yine o, orada bulunanların sözlerini orada bulunmayanlara aktarmasını emrediyor. Ardından anlayanın anlamayana iletip anlatabileceğine, dolayısıyla anlayan kimsenin anlamayan bir kimsenin anlamasını sağlayabileceğine, hattâ anlayan kimsenin peygamberinin sözlerini kendisinden daha anlayışlı olan birisine aktarmış olabileceğine değiniyor. Yani burada dile getireceği hususların mümkün merteye daha çok kişiye, üstelik sağlıklı bir anlayışla ulaştırılmasının iyi ve faydalı olacağına, bunun lüzumuna temas ediyor.

Allah Rasulü (s.a.v.) hayatı boyunca müslümanların birlik ve beraberliğini sağlayıcı unsurlara önem verip bu hususun altını çizmiştir. Nitekim Vedâ Hutbesinde de yine bunu vurguluyor ve uyarılarına buradan başlıyor ve sözlerini öylece sürdürüyor.

Belki Vedâ Hutbesi söz konusu olduğunda belirtilmesi gereken en önemli özelliklerden birisi Allah Rasulü'nün (s.a.v.) bu vesileyle câhiliye dönemi ile hesaplaşıyor olmasıdır. Nitekim Vedâ Hutbesi metninde yer alan şu ifadeler bu hesaplaşmanın açık ifadesi niteliğindedir: "Dikkat edin, sözüme kulak verin! Câhiliye devrine ait her şey ayaklarınızın altındadır, hükümsüzdür."

İslâmî dönemde ortaya çıkmış Câhiliye kavramı, esas itibarıyla Arapların İslâm'dan önceki durumlarını ifade etmekle birlikte, İslâm âlimleri, Câhiliye çağının başlangıcını tespit hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Câhiliye çağını ikiye ayıran anlayışı benimseyen âlimlere göre ikinci Câhiliye devri Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında geçen dönem (fetret) veya İslâmiyet'in zuhurundan az önceki, yani V. yüzyıldan Hz. Peygamber'in İslâm dinini tebliğe başlamasına kadar süren zaman dilimidir.⁸⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.), yaşadığı sürece Câhiliye'ye geçmişte kalan bir dönem olarak bakmamış, aksine bunun her fırsatta tekrar ortaya çıkabileceğini düşünmüş ve bu yönde uyarılarda bulunmuştur. Nitekim daha sağlığında bu konuda endişelenmekte hiç de haklı olmadığını gösteren olaylar meydana gelmiştir.⁸¹ Dolayısıyla onun

⁸⁰ Mustafa Fayda, "Câhiliye", *DİA*, VII, 17-19, İstanbul 1993, VII, 18-19.

⁸¹ Bkz. Fayda, VII, 18, 19.

Veda Hutbesinde adeta her an hortlamaya hazır dinamik bir şey gibi algıladığı câhiliye zihniyetine ve tezahürlerine müteveccih ikazlarda bulunmaması herhalde düşünülemezdi. Zira dine ve insanlığa, kültüre ve medeniyete karşı en büyük tehlikelerden birisini teşkil eden bu anlayış, farklı zemin ve zamanlarda İslam ümmeti yahut insanlık camiası nezdinde yeniden canlanabilir, dinin özüne zarar verebilir, hatta beşeriyetin sinesinde onulmaz yaralar açabilirdi.⁸² Hz. Peygamber (s.a.v.), peygamber kardeşlerinin ardından ümmetlerince ihdâs edilen veya kendi peygamberliğinin hemen öncesinde yaşanmakta olan; dini, toplumu ve sosyal düzeni bozan câhili inanç ve uygulamaları kaldırdığını ilan etmekle aslında bir noktada insanlığı tevhid potasında birleştirme gayretinin nihai ve en mühim örneklerinden birini sunmuş oluyordu. O, böylelikle insanlıkla bağdaşmayan ve düzeltilmediğinde kıyamete kadar problem teşkil edecek olan ana konuları ardı ardına zikrediyor, kaldırdığını duyuruyor ve yerlerine İslâm'ın değer hükümlerini koyuyor; dini aslına ve tabir caizse insanlığı insanlığına irca ediyordu.

Bütün bu gerekçeler çerçevesinde sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Vedâ Hutbesi son peygamberin karşısındaki binlerce ashabın şahsında ümmetine ve insanlığa son seslenişidir. O, son elçinin bütün getirdiklerinin özeti mahiyetindeki son mesajıdır. Artık vahiy kesilecektir. Artık Cebrail, yeryüzüne bir daha Allah'ın vahyini taşıyarak inmeyecektir. Nitekim sahabe-i kiram sonraları bu mahrumiyeti derinden hissetmiş, Allah Rasülü'nün ayrılışına olduğu kadar, belki ondan daha fazla vahyin kesilişine gözyaşı dökmüştür.⁸³ Bu bakımdan bizce Vedâ Hutbesi insan hakları bağlamından daha çok son peygamberin vedâ sırasındaki sözleri olarak değerlendirilmelidir. Onun büyük bir duyarlılıkla insanlığın sapma noktalarına dair tespitler yaptığını ve bu tespitlerini insanlarla paylaştığını söyleyebiliriz. Yukarıda sıraladığımız maddelere bakıldığında bunun böyle olduğu daha net anlaşılacaktır.

⁸² Hakikaten sonradan Hz. Peygamber'in bu konuda kaygılanmakta haklı olduğunu gösteren yüzlerce, binlerce acı tecrübe yaşanmıştır.

⁸³ Hz. Enes (r.a.) anlatır: "Hz. Ömer, Rasûlullah'ın (a.s.) vefatından sonra, Hz. Ebû Bekr'e (r.a.):

- Gel beraber Ümmü Eymen'i (r.a.) gidip ziyaret edelim, tıpkı Peygamber'in (s.a.v.) onu ziyaret ettiği gibi, dedi ve gittiler. Ümmü Eymen onları görünce ağladı.

-Niye ağlıyorsun? Rasûlullah'ın Allah nezdinde bulacağı (mükâfaatlar)ın daha hayırlı olduğunu bilmiyor musun? dediler. Ümmü Eymen:

-Evet bilmez olur muyum? Allah indinde olan, Rasûlullah için elbette daha hayırlıdır. Lakin beni ağlatan, semadan gelen vahyin kesilmiş olmasıdır, dedi. Onun bu sözleri onları da hüzünlendirdi. Ümmü Eymen'le birlikte onlar da ağladılar." Bkz. Müslim, fezailu's-sahabe 103.

BİBLİYOGRAFYA

- Belâzurî, Ahmed b. Yahya (279/892), *Ensâbü'l-eşrâf*, tahk.: Süheyl Zekkâr, Riyad Ziriklî, I-XIII, Beyrut 1996.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/869), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul 1992.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/868), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, tahk.: Hasan es-Sendûbî, Beyrut 1993.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (255/868), *Sünen*, tahk.: Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, I-II, Beyrut 1996.
- ed-Diyarbakrî, Hüseyin b. Muhammed (983/1575), *Târîhu'l-Hamîs*, I-II, Mısır 1866.
- el-Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullah (250/865), *Ahbâru Mekke*, I-II, Mısır 1930.
- Fayda, Mustafa, "Câhiliye", *DİA*, VII, 17-19, İstanbul 1993.
- Gökalp, Murat, *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Vedâ Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- el-Halebi, Ebû'l-Ferac Nuruddîn Ali b. Burhâneddîn (1044/1635), *es-Siratü'l-Halebiyye el-müsemmât İnsanü'l-'uyûn fî sirati'l-Emîni'l-me'mûn*, I-II, Mısır 1930.
- el-Heysemî, Ebû'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Ebû Bekir (807/1405), *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, I-X, Beyrut 1988.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (328/940), *el-'İkdü'l-ferîd*, I-VII, Beyrut 1996.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fî't-târîh*, I-XIII, Beyrut 1995.
- İbn Habib, Ebû Cafer Muhammed (245/859), *Kitâbu'l-Muhabber*, tahk.: Eliza Lichtenstater, Beyrut trs.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (456/1063), *Cevâmi'u's-sirati'n-nebeviyye*, Beyrut 1983.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (456/1063), *Haccetü'l-vedâ'*, neşr.: Memduh Hakkı, Beyrut 1966.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (456/1063), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I-II, Beyrut trs.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (213/828), *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, tahk.: Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhâfız eş-Şelebî, I-IV, Beyrut 1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XV, Beyrut 1998.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (774/1373), *el-Fusûl fî Sîrati'r-Rasûl*, tahk.: Muhammed el-İd el-Hadrâvî, Muhyiddîn Mutu, Medine 1992.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (774/1373), *Haccetü'l-vedâ'*, tahk.: Mustafa Abdülvâhid, Beyrut 1986.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Ma'ârif* (çev.: Hasan Ege), İstanbul trs.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (595/1198), *Mukaddimâtu İbn Rüşd li-Beyânî me'ktadathu el-Müdevvene mine'l-Ahkâm* (el-Müdevvenetü'l-kübrâ li-Malik b. Enes ile birlikte), I-V, Beyrut 1994.
- İbn Sa'd, Muhammed (230/845), *et-Tabakât*, I-VIII, Beyrut trs.
- İbn Seyyidi'n-nâs, Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed (734/1333), *Uyûnu'l-eser fî fününi'l-meğâzî ve's-siyer*, I-II, Kahire 1937.
- el-Kandehlevî, Muhammed Zekeriya, *Haccetü'l-vedâ'*, Beyrut 1997.
- Kastalânî, Ahmed b. Muhammed (923/1517), *el-Mevâhibü'l-ledüniyye bi'l-minâhi'l-Muhammediyye*, (tahk.: Sâlih Ahmed eş-Şâmî), I-IV, Beyrut 1991.
- Köksal, Mustafa Asım, *İslâm Tarihi*, Hz. Muhammed ve İslâmiyet, I-XVIII, İstanbul trs.
- el-Makdisî, Mutahhar b. Tâhir (355/966), *Kitâbu'l-bed' ve't-târih*, neşr Clement Huart, I-VI, Beyrut trs.
- el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin (346/957), *Mürûcu'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, tahk.: Sa'îd Muhammed el-Lahhâm, I-IV, Beyrut 1997.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc (261/1874), *Sahîhu Müslim*, I-III, İstanbul 1992.
- en-Neseî , Ahmed b. Şu'ayb (303/915), *Sünenü'n-Neseî*, I-VIII, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.
- Özaydın, Abdülkerim "Hac", *DİA*, XIV, 386-389, İstanbul 1996.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, tahk.: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut trs.

- Takıyyüddîn Ahmed b. Ali (845/1442), *İmtâ'u'l-esmâ bimâ li'r-Rasûli mine'l-enbâ' ve'l-ahvâli ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*, tahk.: Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire 1941.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (276/1892), *Sünen*, I-V, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.
- el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer (207/823), *Kitâbü'l-Meğâzî*, tahk.: Marsden Jones, I-III, Beyrut 1984.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kub (292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut trs.
- ez-Zuhaylî, Muhammed Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, çev.; Heyet, I-X, İstanbul 1994.
- ez-Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî (1122/1710), *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledüniyye*, I-VIII, Beyrut 1414/1993.